

Zeer zeldzame berijpte viltroos waarvan in de noordelijke provincies alleen nog in Friesland een exemplaar voorkomt.

foto's Bert Maes

Behoud Groen erfgoed

Geef de wilde bomen en struiken in Nederland een toekomst

— Bert Maes, Ecologisch Adviesbureau Maes en Lodewijk van Kemenade, Landschapsbeheer Flevoland

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed schetst in haar rapport: "Behoud groen erfgoed, Plan voor het behoud van bedreigde wilde bomen en struiken in Nederland" een alarmerend beeld van de staat van instandhouding van de wilde houtige flora. Het aandeel van de wilde bomen en struiken op het totaal van het bosareaal en de landschapselementen die uit bomen en struiken bestaan, is naar schatting lager dan 3 procent. De helft van onze boom- en struiksoorten is zeldzaam en bedreigd in hun voortbestaan. De huidige aandacht voor de populaties van wilde bomen en struiken, en de resten van het oude cultuurlandschap waarin ze groeien, blijkt in de praktijk, ook bij beleidsmakers en professionele beheerders, niet groot genoeg te zijn om deze populaties duurzaam in stand te houden.

> Ondanks de menselijke invloed in Nederland hebben wilde populaties bomen en struiken vele veranderingen overleefd en vooral in het oude cultuurlandschap van houtwallen en heggen en in oude boskernen komen ze nog voor. In meer dan tienduizend jaar selectie door milieu en klimaat is per wilde boomsoort een breed genetisch spectrum ontstaan. Deze genetische variatie maakt de wilde bomen en struiken sterk en resistent tegen veranderende groeiplaatsomstandigheden. Wilde bomen en struiken behoren tot onze wilde ofwel autochtone flora. Het is de flora die zich in Nederland en directe omgeving na de laatste IJstijd spontaan heeft gevestigd, dus zonder directe invloed van de mens. Hier horen ook aangeplante

bomen bij die afkomstig zijn uit deze wilde populaties.

Mate van bedreiging per soort

Volgens het IUCN is op dit moment 40 procent van de Europese boomsoorten bedreigd met uitsterven. Dat komt ongeveer overeen met onze schattingen voor Nederland. Ongeveer de helft van de wilde, inheemse boom- en struiksoorten (totaal 89 soorten) zit in de gevarenzone. 43 soorten zijn ernstig bedreigd, bedreigd of kwetsbaar. 24 soorten zijn gevoelig. Minder dan een kwart (19 soorten) is niet bedreigd. Drie soorten, de koraalmeidoorn, wollige sneeuwbal en groveden zijn als wilde, autochtone struik of boom uitgestorven. Van wigbladige roos en wilde peer zijn minder dan vijf groeiplaatsen bekend. De verarming van groeiplaatsen gaat nog steeds door. Rood peperboompje, wegedoorn, wilde peer, winterlinde en diverse wilde rozesoorten zijn regionaal uitgestorven.

Hoe kun je oude groeiplaatsen herkennen?

Bij het vaststellen van het wilde karakter kijken

we in stap 1 eerst naar de kenmerken van de groeiplaatsen. Belangrijke criterium daarbij is het voorkomen van het bos of de houtwal op de topografische kaarten van ca. 1850. Daarnaast kijken we onder andere naar aanwezigheid van oude traditionele beheervormen (zoals het knot- en hakhoutbeheer of spaartelgensysteem), het bodemtype, vegetatietype, natuurlijke areaal, en oudbosindicatoren in de kruidlaag. Meer zekerheid voor de betrouwbaarheid van de groeiplaats kunnen we krijgen via archiefonderzoek analyses van de historisch-geografische context. In toenemende mate is DNA-onderzoek een waardevol hulpmiddel. Vaak zal niet aan alle criteria worden voldaan. Bij verarmde bossen kunnen bijvoorbeeld indicatorsoorten in de kruidlaag ontbreken. Stap 2 is een nauwkeurige determinatie van de plant. Zo wordt vastgesteld dat het de wilde vorm is en geen cultuurvariëteit of niet autochtone inheemse soort. Uiteraard is ervaring daarbij noodzakelijk.

Stap 3 is het beschrijven van de positieve en negatieve aspecten van de boom- en struiklaag en de wilde bomen en stuiken daarbij (populatiegroot-

Bladeren van de fladderiep, autochtoon en niet-autochtoon: rechts van een wilde populatie in Nederland (Udenhout) met zacht behaarde bladeren, linksonder uit Kirgizstan met kale bladeren en rechtsonder uit een aanplant van onbekende herkomst in Limburg met opvallend smalle bladvorm.

te, exoten en niet-wilde beplanting, lichtsituatie, waterhuishouding, invloeden uit de omgeving). Stap 4 is het maatbeheer van oude boskernen, bosranden, houtwallen en heggen met focus op de wilde bomen en struiken. Het gaat om de geconstateerde negatieve aspecten tegen te gaan, met respect voor de cultuurhistorische kenmerken van de beplanting.

Verbinding met enkele actuele thema's

Instandhouding en herstel van de populaties van onze wilde bomen en struiken kan een belangrijke rol spelen bij een aantal actuele milieuproblemen. Zo is vanwege de huidige klimaatveranderingen het behoud van de wilde houtige flora van wezenlijk belang. Het verspreidingsgebied van vrijwel al onze inheemse boom- en struiksoorten is veel groter dan Nederland en strekt zich tot ver naar het zuiden uit. Onze inheemse soorten zullen met een toename van zo'n twee graden niet in de knel komen. De wilde houtige flora biedt juist grote voordelen zoals een grote genetische variatie en daarmee de mogelijkheid voor aanpassing aan de veranderende omstandigheden. De afgelopen duizend jaar zijn er periodes geweest van hoge temperatuur (de zogenaamde Warme Middeleeuwen) en van lage temperatuur. Ze kunnen dus tegen een stootje. Voor het behoud van een breed genetisch spectrum is het van belang dat we de populaties van de wilde inheemse bomen en struiken behouden en zo nodig vergroten. Een tweede actueel milieuprobleem is de achteruitgang van de biodiversiteit. Wilde bomen en struiken leveren een onmisbare bijdrage aan de biodiversiteit. Aan elk van de ongeveer honderd inheemse bomen en struiken zijn talloze ongewervelde dieren (onder andere insecten) en schimmels, zoogdieren, vogels, etc. verbonden. Dit is een belangrijk onderdeel van onze oorspronkelijke biodiversiteit. Uit recent wetenschappelijk onderzoek blijkt dat in kwantitatieve zin al meer dan 75 procent van alle insecten in onze regio verdwenen is. Ook in kwalitatieve zin is de achteruitgang dramatisch. In hoeverre dit samenhangt met de achteruitgang van specifiek de autochtone bomen en struiken is weinig bekend, maar lijkt zeer waarschijnlijk.

Beheeraanbevelingen

Beleidsmakers en beheerders zouden meer aandacht moeten geven aan de wilde bomen en struiken die in hun gebieden groeien, met name aan de bedreigde soorten en populaties. Daarom zou het goed zijn om behoud van een goede staat van instandhouding van alle wilde boom en struiksoorten op te nemen in de bossenstrategie van het ministerie van LNV en de provincies. Van belang is ook de opname van het behoud en beheer van deze populaties in beheerplannen. In het rapport "Behoud Groen erfgoed" staan onderstaande beheermaatregelen uitgebreid beschreven.

Voorkómen van genetische vervuiling en populatiebescherming

Voor na 1950 is veel plantgoed uit Zuidoost-Europa geïmporteerd en uitgeplant in bossen, nieuwe houtwallen en heggen. Veel van het

Kap van zeldzame fladderiepen langs de Willinksbeek (2019)

Links een kaart uit ca. 1840 van bos 'De Brand' bij Udenhout, en rechts de huidige kaart. Enkele bospercellen komen op beide kaarten voor. Dit zijn kansrijke locaties om wilde bomen en struiken te vinden.

plantgoed is van inheemse soorten maar van niet-autochtone herkomst. Voor het behoud van de bestaande wilde populaties is die genetische vervuiling negatief. In de nabijheid van belangrijke bos- en houtwalgebieden met autochtone populaties (op minder dan 3 procent van de aanwezige beplantingen) is omvorming naar autochtone beplanting, noodzakelijk om genetische vervuiling via bestuiving te verminderen. Als de populatie klein is en natuurlijke verjonging achterwege blijft, is vergroting van de populatie met autochtoon zaad- of stekgoed noodzakelijk

om voldoende genetische variatie in de populatie te behouden.

Licht

Veel bossen zijn door spontane ontwikkeling te donker geworden voor lichtvragende boomstruik- en kruidensoorten. En dat terwijl veel van de bedreigde soorten wilde bomen en struiken lichtminners zijn. Vrijstellen van zeldzame boom- en struiksoorten is noodzakelijk voor het behoud van de laatste exemplaren. Dunningen door het kappen of ringen van exoten, niet-autochtone

Otterlose bos aan de voet van een hoge stuifwal, met uitgegroeid hakhout van zomereik en ingerasterde wilde appel op de achtergrond. Door het stoppen van wildvraat en verwijderen van Amerikaanse vogelkers treedt weer verjonging op.

Links: geringde beuk om de lichtvragende autochtone zomer- en wintereiken te behouden (Speulderbos). Rechts: vrijgestelde wintereikengroep in het Elspebos.

herkomsten en zo nodig algemene autochtone bomen en struiken, is aan te bevelen. Bij sterke dunningen is het uitrasteren van de ontstane lichte plekken van belang om wildvraat te voorkomen en natuurlijke verjonging mogelijk te maken.

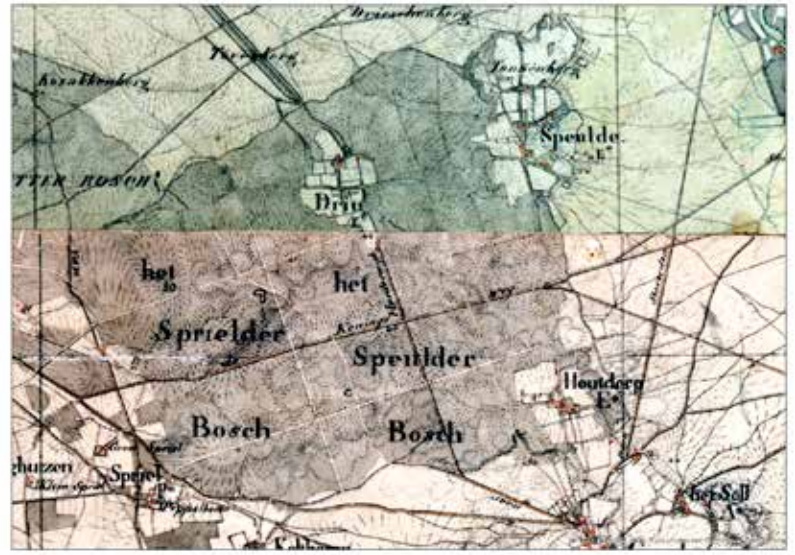
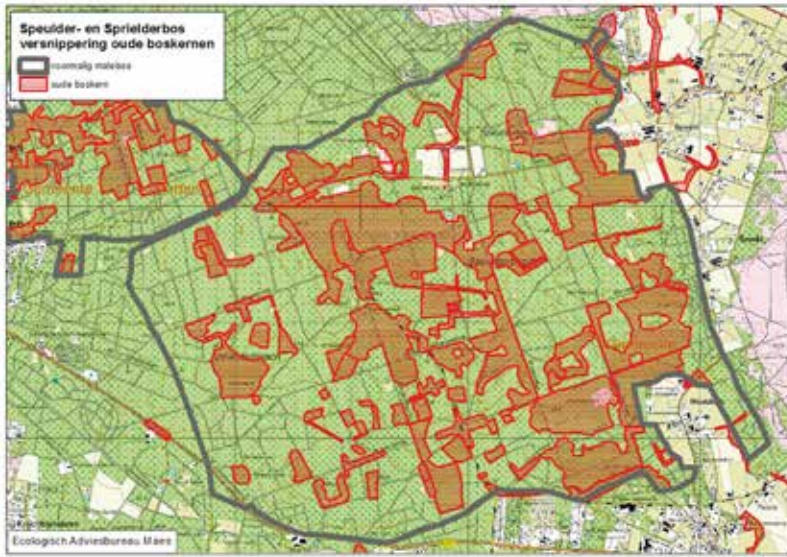
Bosranden en houtwallen

Bosranden zijn belangrijke refugia van zeldzame lichtminnende bomen en struiken. Te vanzelfsprekend worden bosranden en houtwallen vaak fors gedund en teruggezet vanwege fauna- en

kruidenbeheer of uit gewoonte. Bosrandbeheer moet altijd gebeuren met aandacht voor de aanwezige autochtone bomen en struiken. Bij het ontbreken van een goede inventarisatie is een quickscan nodig voor een actuele stand van zake. Een samenhangend beheer, waarbij de wilde flora van de houtige gewassen naast het fauna-, paddenstoelen- en kruidenbeheer aan de orde komt, is wenselijk. Voorbeelden daarvan zijn nog bijzonder schaars.

Ontsnippering

Het algemene probleem van versnippering van natuur speelt vooral binnen en tussen oude boskernen. Binnen grotere oude boskernen zijn percelen vaak omgevormd tot houtteeltbos. Dit heeft een negatieve invloed op de kwaliteit van het resterende deel van de oude boskern vanwege beschaduwing, verkleining van populaties bomen, struiken en kruiden en uitzaai van productieboomen. Deze versnippering heeft ook invloed op de kruidachtige flora en de fauna. Daarom is het aan te bevelen om de ontsnippering tegen te

Het Speulder- en Sprielderbos versnipperd door omvormingen naar houtteeltpercelen in de late 19e en 20e eeuw. Links in rood de actuele oude boskernen. Rechts de nog vrijwel aangesloten oude boskern ca. 1850.

Speulder- en Sprielderbos met zeldzaam uitgegroeid hakhout van beuk: genetisch en cultuurhistorisch erfgoed.

gaan door productiepercelen om te vormen tot autochtoon bos.

Cultuurhistorie

Van de cultuurhistorie van bossen bestaan zelden inventarisaties die specifiek gericht zijn op de bomen en struiken. Vooral de bosranden bieden veel cultuurhistorische informatie. Met het verdwijnen van een boom of struiksoort of een oude beheervorm verdwijnt ook historische informatie, de rijke geschiedenis van gebruik van hout, bast, schors, bladeren, bloemen en vruchten. Daarom bevelen wij aan om cultuurhistorie een nadrukkelijke plaats te geven binnen het beheer van oude bossen, houtwallen en heggen en ook zichtbaar

te maken. Concreet betekent dat het behoud van de wilde bomen en struiken met hun cultuurhistorische beheervorm en ruimtelijke context. Ongeveer 70 procent van Nederland is geïnventariseerd en terug te vinden in de "Atlas van het landschappelijk groen erfgoed in Nederland". De atlas is te raadplegen op www.cultureelerfgoed.nl. Het rapport "Behoud Groen erfgoed" bevat een lijst met prioritaire soorten per provincie.

Genenbank en Rassenlijst

Met de instelling van de Nationale Genenbank van autochtone bomen en struiken in 2006 is een belangrijke stap gezet in het tegengaan van het uitsterven van bomen en struiken. Het genetisch

materiaal wordt hier ex situ, dus buiten hun groeiplaatsen in het landschap, beschermd door aanplant op een terrein in Oostelijk Flevoland. Van bijna driekwart van de inheemse boom- en struiksoorten zijn diverse herkomsten uit het land hier bijeengebracht. Het dient zowel het behoud van genetisch erfgoed, als de mogelijkheid voor oogst van zaden en stekken om in natuurgebieden uit te planten en kleine populaties in situ te versterken. De Genenbank is een initiatief van het rijk en wordt beheerd door Staatsbosbeheer. Afhankelijk van het doel is de mix van genetisch materiaal in de genenbank een belangrijk doel, soms is juist het behoud van regionaal plantgoed raadzaam. In dat geval vindt vermeerdering door middel van stekken plaats.

In de Rassenlijst Bomen zijn van diverse boom- en struiksoorten autochtone herkomsten van de inheemse bomen en struiken opgenomen. Deze lijst biedt de mogelijkheid voor geïnteresseerde kwekers om zaad en stekken te oogsten van gecontroleerde en gecertificeerde kwaliteit. De opstanden in de lijst zijn tot dusver helaas nog niet beschermd. Vanwege het bijzondere genetische erfgoed dat er groeit, is instandhouding van deze wilde populaties bomen en struiken dringend noodzakelijk. De Rassenlijst wordt beheerd door het Centrum voor Genetische Bronnen in Nederland (CGN).<

kemenade@landschapsbeheer.net

Behoud Groen Erfgoed

Het rapport "Behoud Groen Erfgoed" heeft al veel belangstelling. Op 15 januari jl. was het symposium waarop het plan gepresenteerd werd, georganiseerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Staatsbosbeheer en LandschappenNI, volledig vol. De belangstelling vanuit de vakwereld is zo groot dat dit symposium op 14 april herhaald wordt. Aanmelden kan via www.cultureelerfgoed.nl. Het rapport "Behoud Groen erfgoed" is te bekijken op www.landschappen.nl.